

دائرة المعارف موعود آخر الزمان

«بخش یک»

ماخذ شناسی حساب مع مهدویت

جلد سوم

«ج-ذ»

مؤسسه فرہنگی موعود

دایرةالمعارف موعود آخرالزمان / زیرنظر اسماعیل شفیعی سروسستانی: [برای]
مؤسسه فرهنگی موعود، واحد پژوهش و تحقیق. -- تهران: موعود عصر(عج)،
۱۳۸۴.

ISBN 964-6968-10-8: (دوره)

ISBN 964-6968-11-6: (ج.۱)

ISBN 964-6968-83-x: (ج.۲)

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

ج.۳ (چاپ اول: ۱۳۸۵) ISBN 964-6968-87-2

نماینه.

مندرجات: ج.۱: مآخذشناسی جامع مهدویت، کتاب الف. -- ج.۲: مآخذشناسی
جامع مهدویت، کتاب ب-ث. ج.۳: مآخذشناسی جامع مهدویت. -- ج.۴: ...
۱. مهدویت -- دایرةالمعارفها. ۲. محمد بن حسن(عج)، امام دوازدهم ۲۵۵۷ ق.
الف. شفیعی سروسستانی، اسماعیل: ۱۳۳۷ - مؤسسه فرهنگی موعود عصر(عج)،
واحد پژوهش و تحقیق.

BP ۵۱/۳۵/د۲ ۲۹۷/۴۶۲۰۳

۰۵۷۳۳-۸۴م

کتابخانه ملی ایران

موعود

مآخذشناسی جامع مهدویت - ج.۳

زیر نظر : اسماعیل شفیعی سروسستانی

ناشر : موعود عصر(عج)

سال و محل نشر : تهران - ۱۳۸۵

شابک : ۹۶۴-۶۹۶۸-۸۷-۲

شمارگان : ۲۰۰۰

چاپخانه : پیام

لیتوگرافی : موعود

نوبت چاپ : اول

این اثر با مشارکت و حمایت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ ارشاد اسلامی به چاپ رسیده است.

نشانی: تهران، صندوق پستی ۱۴۱۵۵-۸۳۴۷ تلفن: ۶۶۹۵۶۱۶۷-۸

نشانی پست الکترونیکی موعود: info@mouood.org

فهرست

دبیاچه	الف-ح
تفضیل مأخذ	۱-۳۶۱
نمایه‌های قابل جستجو (به ترتیب الفبا)	۳۶۳-۳۷۹
نمایه‌های قابل جستجو (به ترتیب اعداد)	۳۸۱-۳۹۷
نمایه‌های ارجاعی	۳۹۹-۴۰۵
نشانی نمایه‌ها	۴۰۷-۴۴۹
فهرست سوره‌ها	۴۵۱-۴۵۳
اعلام - اشخاص	۴۴۵-۴۹۷
اعلام - اماکن	۴۹۹-۵۰۳
اعلام - کتب	۵۰۵-۵۱۳
فهرست عناوین کتب بررسی شده	۵۱۵-۵۲۵

با حمد و ثنای خداوند یکتا و عرض ادب و سلام، از زرفای جان، به محضر مبارک حضرت، صاحب الزمان (عج)، که همه بودن خود را مرهون عنایات حضرتش می‌دانیم.

آشکارا از آغازین روزهای تأسیس «مؤسسه فرهنگی موعود» تا به امروز، که یازدهمین سال از انتشار مجله موعود را پشت سر می‌گذاریم و در آستانه ارائه سومین جلد از مجموعه مآخذشناسی جامع مهدویت و اجرایی طرح‌های پژوهشی و تحقیقی حول موضوع موعود مقدس (ع) قرار داریم هیچ‌گاه الطاف، امداد و عنایات آشکار و نهان آن حضرت را از مجموعه منفک ندانسته‌ایم؛ زیرا به هیچ روی استعداد و استحقاق گام نهادن در این طریق را در خود نمی‌یافتیم و در این باره شکر و سپاس مدام و همیشگی ما جبران لحظه‌ای از عنایت حضرتش را نمی‌کند.

آنچه مجموعه دایرةالمعارف را از کتاب اطلاعات عمومی متمایز می‌سازد، بنیاد نظری و نگرش جامع و ویژه‌ای است که بر مضامین و معارف موجود در آن حاکم می‌شود و چون نخ‌ نامرئی اجزاء مجموعه را به هم پیوند می‌دهد. این امر، نگاه و دریافت عمومی مخاطبان را متوجه و متذکر آن نظر بنیادی و نگرش ویژه می‌کند.

در حقیقت، نگارش دایرةالمعارف، در نقاط عطف مهم تاریخی هر قوم، وظیفه سنگین اصلاح یا تجدید بنای نگرش و دریافت کلی آن قوم را، درباره هستی و فرهنگ آنها، عهده‌دار است. چنان‌که تألیف دایرةالمعارف بزرگ فرانسه، موجب شد تا عموم روشنفکران عصر رنسانس، با ارائه تعاریفی جدید، درباره همه شئون زندگی بشر - و البته متفاوت با نگرش ادوار پیشین (عصر مسیحیت) - بنیاد جدیدی را در غرب استوار سازند؛ بنیادی که مبتنی بر «سکولاریزم» تعریفی نو از عالم و آدم عرضه داشت.

به وضوح می‌توان گفت: انقلاب اسلامی ایران و مردم این دیار نیز، بیش و پیش از هر چیز، می‌بایست برای بازرسی از تفکر و بینش جاری و رایج زمان، دگرگون ساختن دریافت‌های هستی‌شناسانه و تجدید حیات فرهنگی، آن هم بر پایه بینش دینی، به تألیف دایرةالمعارف اقدام می‌کردند. قضاوت درباره آنچه خصوص این امر ضروری رخ داده، بر عهده اهل نظر است.

دایرةالمعارف موعود آخرالزمان، از آن حیث که صرفاً موعود و منجی آخرالزمان و مباحث مرتبط با آن را موضوع بحث خود قرار می‌دهد، از وجهه خاصی برخوردار می‌شود و آن وظیفه جامع، سنگین و همه‌جانبه را - که

دایرةالمعارف‌های عمومی عهده‌دار آن هستند - ندارند. لیکن، ضرورتاً می‌باید حاوی و حامل نگرش ویژه و کلی حاصل تفکر دینی و ولایی و قلبی باشد تا امکان خروج از قید و انحصار تفکر ایزاری و عقل خودبنیاد غربی را که حاکم و جاری بر کلیه معارف و دانش بشر، در عصر حاضر است، فراهم آورد.

دستیابی به این سطح از انتظار، در تألیف چنین اثری، بی‌شک در گرو عنایت ویژه آسمانی، حضور و تعهد مردانی مرد از قبیله ایمان و متعهد به تفکر قلبی و امکاناتی گسترده است. با این همه به مصداق:

«به راه باده رفتن به از نشستن باطل که گر مراد نیابم به قدر وسع بکوشم» (سعدی)

ما را راهی جز سعی وافر در این طریق نبود؛ «تا چه قبول افتد و چه در نظر آید».

حسب همین نگرش و به دلیل فقدان اثری جامع در این باره، مؤسسه فرهنگی موعود از نخستین روزهای فعالیت، موضوع تألیف دایرةالمعارف موعود آخرالزمان را در دستور کار مؤسسه قرار داد و سپس به تدارک مجموعه‌ای از مطالب مستند، مستدل، مدون، شیوا و جامع - که امکان مراجعه و استفاده علاقه‌مندان حوزه «معارف مهدوی»، به ویژه پژوهشگران جوان را فراهم کند و در عین حال در برگیرنده عموم مباحث موجود و مشهود در آثار متقدمان و متأخران باشد - همت گماشت.

با وجود این، ضرورت تدوین یک مأخذشناسی جامع، ما را، پیش از هر اقدام، به سوی شناسایی، جمع‌آوری و مطالعه جامع منابعی سوق داد که از قرون گذشته حاوی مجموعه معارف مهدوی بودند. در عمل نیز روشن شد که بدون این مهم امکان ورود به جغرافیای تألیف آن اثر بزرگ میسر نبود. در واقع این امر به مقدمه ضروری و لازم تألیف و تدوین دایرةالمعارف مبدل شد و بدین ترتیب مدت دو سال و نیم تدارک مأخذشناسی تفصیلی و جامع ذهن و زبان و قلم گروه پژوهشی را درگیر فعالیتی بی‌وقفه و مستمر ساخت.

سابقه گفت‌وگو از آخرالزمان، ظهور، منجی‌گرایی و...، عمری به درازای حیات بشر در عرصه هستی دارد؛ چنان که همه ملل و نحل متوجه و متذکر این امر هستند؛ لیکن، در حوزه فرهنگ اسلامی عمر این گفت‌وگو به روزهای آغاز بعثت حضرت ختمی مرتبت (ص)، بازمی‌گردد چنان که پیشوایان معصوم (ع) نیز این مبحث را، استمرار می‌بخشند و کتاب‌هایی با عنوان الغیبه مقارن عصر ائمه (ع) تألیف می‌شود و بعد از قرن سوم و چهارم توجه به این موضوع به اوج خود می‌رسد و با تألیف کتاب‌هایی چون الغیبه شیخ طوسی و الغیبه نعمانی و کمال‌الدین شیخ صدوق به رشد و کمال می‌رسد.

در مراحل تألیف این مأخذشناسی و بررسی منابع و مأخذ اسلامی، آغاز کار، مطالعه آثار پیشینیان، از میان عالمان و پژوهشگران قرون چهارم و پنجم هجری و انجام کار و نقطه فصل بررسی آثار مؤلفان و نویسندگان سال ۱۴۲۵ ق / ۱۳۸۳ ش در نظر گرفته شد. در واقع، این اثر - مأخذشناسی جامع مهدویت - در برگیرنده کلیه آثاری است، که به صورت جدی، موضوع مهدویت و منجی‌گرایی را از قرون چهارم تا پانزدهم (حدود ۱۴۲۱ سال) اساس مطالعه و موضوع بررسی و تحقیق خود قرار داده‌اند.

بی‌گمان، در این گستره، تمامی آثار از لحاظ کیفیت و غنا حائز رتبه اول نیستند و در میان خود آثاری را نیز جای داده‌اند که از حیث محتوا و مستندات حائز رتبه دوم و سوم‌اند. با این همه هر پژوهشگر آگاهی به میزان شناخت از سابقه و جایگاه مؤلف و محقق در میان اهل علم و تحقیق، گستره مباحث و موضوعات، مستندات ارائه شده در اثر، ژانده‌بندی مطالب و موضوعات، وزانت قلم و استحکام مباحث، به جایگاه و رتبه یک اثر در میان عموم آثار مهدوی -

که در حال حاضر دربرگیرنده قریب به ۲۵۰۰ اثر است - پی می‌برد.

شایان ذکر است که پیش از این برخی از فضلا و پژوهشگران صاحب‌نام، از جمله حجة الاسلام علی اکبر مهدی پور و جناب حجة الاسلام سید مجید پور طباطبایی، به اقتضای شرایط و حسب احساس ضرورت، مجموعه‌هایی با عناوین کتابنامه حضرت مهدی (ع) و در جستجوی قائم (ع) تدوین کرده‌اند و بی‌گمان در زمره پیشکسوتان این عرصه به شمار می‌آیند؛ لیکن، این عزیزان میدان و مجال بررسی خود را در گستره معرفی شناسنامه‌ای و اجمالی آثار و گاه ذکر برخی از موضوعات موجود در کتاب‌های شناخته شده محدود کرده‌اند و از بیان تفصیل یافته موضوعات و مضامین مشهود در منابع خودداری کرده‌اند.

هر یک از مجلدات این اثر به ترتیب حرف اول عناوین کتاب‌ها، تنظیم شده و در برگیرنده اطلاعات تفصیلی کلیه آثاری است که تا پایان سال ۱۳۸۳ تألیف و منتشر شده‌اند. با وجود این امکان دارد اثر یا آثاری از دسترس و نگاه ما دور مانده باشند که در این صورت در مجلدات پایانی و در مراحل تکمیلی بررسی و به کل اثر افزوده خواهد شد. هر مراجعه‌کننده‌ای در بدو امر و با ملاحظه صفحات پایانی این اثر خود را مواجه با بیش از هزار نمایه می‌بیند که بی‌گمان هنگام ارائه سایر مجلدات ممکن است به عددی به مراتب بزرگ‌تر از این بینجامد. در واقع گستره موضوعات موجود در منابع، باعث بسط دایره نمایه‌ها است.

بیان این نکته ضروری است که موضوع «مهدویت» و «منجی‌گرایی»، همواره مطمح نظر عموم ملل و نحل واقع شده و جمع شایان توجهی از این آثار به زبان فارسی یا عربی تألیف و منتشر شده‌اند، حامل دریافت‌های مخصوص فرق و ملل مختلف نیز هست. بی‌گمان، دوری گزیدن و حذف این آثار، از دایره تحقیق و تفحص از هیچ محقق و پژوهشگری، پسندیده نیست با این حال برای حفظ شأن و حیثیت اثری که به نام مبارک حضرت ولی عصر، ارواحنا له الفداء، منتشر می‌شود از معرفی و درج منابع و کتب ضاله پرهیز شده است. لیکن کلیه آثاری که در آنها مؤلفان به نقد و بررسی آراء مضلین و شناسایی آسیب‌ها و تهدیدها و طرح آنها مبادرت ورزیده‌اند در این اثر معرفی شده‌اند. شیوه به کار رفته در مآخذشناسی جامع مهدویت و ساختار تدوین عناوین و همچنین تنظیم نمایه‌ها و موضوعات آن را از کلیه آثار رایج و مشابه متفاوت و متمایز می‌سازد. مهم‌ترین نکته در این باره دوری گزیدن از روش‌های مرسوم در طبقه‌بندی اطلاعات و منابع است، زیرا روش‌های معمول طبقه‌بندی علوم جدید غربی و رده‌بندی متکی به نظام‌های «رده‌بندی دیویی» و «کنگره» در خود و با خود نگرشی را منتقل می‌سازند که اساساً متفاوت با نگرش کلی حاکم بر حوزه علوم دینی درباره هستی و انسان است؛ ولی متأسفانه، غالب پژوهشگران حاضر و فعال در شرق اسلامی، هنگام تألیف آثار و طبقه‌بندی منابع، خود را ملزم و متعهد به مراعات این شیوه‌ها کرده‌اند.

اگر چه ارائه نظام‌نامه‌ای متفاوت و مبتنی بر دریافت دینی برای طبقه‌بندی علوم و منابع در حوزه فرهنگ اسلامی بر عهده این اثر یعنی «مآخذشناسی جامع مهدویت» نیست؛ لیکن، به عنوان مقدمه و پیش‌درآمد خود را متعهد به دوری گزیدن از قالب‌های مرسوم - که سزاوار نقد هستند - دانسته‌ایم و با به کارگیری شیوه‌ای متفاوت در نمایه‌سازی سعی در برداشتن گام اول به سوی ایجاد تحول اساسی در این امر کرده‌ایم. همین مجموعه نیز می‌تواند بسیاری از مراجعه‌کنندگان را در اتخاذ این شیوه، دستیابی به مجموعه‌ای از نمایه‌ها با ارتباط معنادار و تنظیم صورت‌بندی جدیدی در تحقیق و حتی تتبع یاری دهد.

بی‌شک دسترسی به حجم کثیری از آثار منتشر شده در سال‌ها گذشته که دیگر امکان تجدید چاپ نیافته‌اند، برای

ما میسر نبود و حتی بسیاری از آثار در کتابخانه‌های عمومی و با سابقه نیز موجود نبودند؛ از این رو، به طور دوستانه متوجه و متوسل به عده‌ای از محققان و کتابخانه‌های شخصی آنان شدیم. که شایسته است از همراهی صمیمانه آن عزیزان هم قدردانی کنیم و با رعایت روایت «من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق» مراتب سپاس خود را به آنان اظهار نماییم؛ در این میان ذکر نام دو بزرگوار، حجة الاسلام والمسلمین علی اکبر مهدی پور، و حجة الاسلام والمسلمین سید محمود بحر العلوم میردامادی، که بی دریغ در کتابخانه‌های خود را بر ما گشودند و از ارائه هیچ اثری دریغ نورزیدند، ضروری است؛ امید است که همواره موفق باشند.

همچنین از مدیران، کارکنان و خادمان کتابخانه‌های ملی، مجلس شورای اسلامی، حسینیه ارشاد و دانشگاه امام صادق (ع)، که بی دریغ با ما همراهی کردند سپاس‌گزاری می‌کنیم و نیز از محققان، پژوهشگران و عزیزانی که در جمع صمیمی موعود، طی مدت دو سال و نیم، امکان دستیابی به این اثر را فراهم کردند و پس از این با خواست و عنایت حضرت خداوندی نیز تا آخرین مرحله (یعنی تألیف دایرةالمعارف موعود آخرالزمان) نیز همراه خواهند بود و این امر را ذیل عنایت حضرت صاحب الزمان (ع) به سرانجامی نیکو خواهند رساند. و بیش و پیش از هر کس از جناب استاد دکتر ابراهیم شفیعی سروستانی قدردانی می‌کنیم که علی‌رغم همه مسئولیت‌ها، وظیفه همراهی پژوهشگران را عهده‌دار بودند و اما سایر همراهان:

در اجرای پروژه‌های بزرگی، که معمولاً پس از سال‌های متوالی کار و فعالیت علمی به تدریج ثمر می‌دهند و خود را می‌نمایانند، محققان و پژوهشگران بسیاری در مراحل و مراتب مختلف یاری‌رسان مجموعه‌اند. این موضوع در مورد تألیف و نگارش دایرةالمعارف‌ها به نحو بارزی صدق می‌کند. در اجرای این طرح یعنی بخش اول از دایرةالمعارف موعود آخرالزمان نیز جمع کثیری از عزیزان اهل پژوهش همراه و یاری‌رسان ما بودند که ضمن عرض سپاس و قدردانی از تک‌تک آنها ذکر نامشان را وظیفه خود می‌دانیم تا نام و یادشان همواره در کنار این اثر بماند: پیش از همه از جناب آقای محمدنوری یاد می‌کنیم که هیچ‌گاه مشاوره صمیمانه خود را از موعود دریغ نکردند و سپس پژوهشگران همراه که نام آنان به ترتیب حروف الفبا می‌آید: آقایان: خلفی، حسین رضایی‌فرد، رستم روان‌بخش، محمد سید صالحی، حامد فتاحی، محمود مطهری‌نیا، و محمدحسین هاشمیان.

خانم‌ها: صفورا آذرشب، منظر احمدی، مرضیه اختری بروجنی، مرضیه بیات، سوسن پیرفرشی، پروین تقوایی، زینب جدلی، ثریا حیدری، مریم خانزاده، نعیمه ذوالفقاری، سمیه رحیمی، مرجان رستمیان، فاطمه رضازاده، الهه روح‌اللهی، افروز سالاری راد، ساره سام‌کن، معصومه آذرسینا، الهام شرابی، سونیا شفیعی، مریم عباس‌زاده، فاطمه عرب، زهرا غضنفری، هایده فرشباغ، سیده صغری فغانی، زهرا قربانی، مهدیه قربانی، صغری کبیری، زهرا کریمی تبار شفیعی، معصومه کشاورز، منیره مطلق، مرضیه معروفی، سیده مریم میراحمدی، رقیه میرزایی و معصومه نجفی مطیعی.

حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی این اثر، حاصل همت کارکنان واحد رایانه موعود است؛ به صورت ویژه از آقای علیرضا نصیرنیا و سرکار خانم امیری قدردانی می‌شود. لیتوگرافی مجلدات یک، دو و سه این اثر در مرکز لیتوگرافی «موعود» به همت آقای سید محمد صادقی به احسن وجه انجام گرفت. طراحی جلد توسط شرکت اندیشه‌پردازان سین (مهدی یک پسر و محمد وهب رامزی) انجام شد. چاپ اثر، محصول تلاش آقای مهدی پیامی در چاپخانه پیام است. از ایشان نیز سپاس‌گزاری می‌شود.

نظر به اینکه به انجام رساندن چنین کاری نمی‌تواند از سهو و خطا مبرا باشد از خوانندگان صاحب‌نظر استدعا داریم با ارسال هر گونه پیشنهاد و انتقاد ما را یاری کنند.

در پایان، امیدوارم این اثر مقبول طبع لطیف حضرت صاحب‌الامر (عج)، واقع شود و به همه کسانی که همتی بدرقه این راه کردند اجر و سعادت حضور در پیشگاه مبارک حضرتش را عطا کند. بمنّه و کرمه

اللهم واجعلنا من انصاره واعوانه

اسماعیل شفیعی سروستانی

تهران - تیر ماه ۱۳۸۵ ش.

جمادی الثانی ۱۴۲۷ ق.

جولای ۲۰۰۶ م.